

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
V 2014 10
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

О ИСТОРИЈСКИМ И ТЕОРИЈСКИМ АСПЕКТИМА ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТИ И ИНТЕРТЕКСТУАЛНИХ ПОЈАВА

Јуван, Марко (2013), *Интертекстуалност*, Нови Сад: Академска књига.

У издању новосадске *Академске књиге*, а у преводу Бојане Стојановић Пантовић, 2013. године објављена је студија словеначког теоретичара књижевности Марка Јувана *Интертекстуалност*. Ријеч је о књизи која је обликована као исцрпна анализа различитих аспеката појма интертекстуалности, гдје аутор настоји дефинисати и што јасније представити сам појам који се нашао у наслову његове студије, као и различите појаве које су са овим појмом на неки начин повезане те се могу назвати интертекстуалним. У оквиру ове књиге пажња је посвећена и оним видовима промишљања о књижевности који се могу смјестити у оквиру контекста настанка концепције интертекстуалности, одређивању појма и приказу теорија интертекстуалности у Словенији те указивању на значај појма интертекстуалности за саму науку о књижевности.

Ова књига Марка Јувана обликована је тако да се у њој, поред уводног текста, јавља пет издвојених поглавља, гдје се свако од њих бави одређеним елементима проблематике која се тиче интертекстуалности. Сам уводни текст посвећен је изношењу основних црта које се тичу формирања појма интертекстуалности, те указивању на често јављање значењски сродних израза какви су: дијалог(изам), полифонија, цитат(ност), алузија, текст у тексту, палимпсест, те многи други. Однос између појма интертекстуалности и неког од наведених и њему значењски сродних појмова бивао је различит и могао је да указује или на надређену улогу појма интертекстуалности у од-

носу на неки други појам (или неке друге појмове) или на његову подређену улогу, а у неким случајевима и на то да се појам интертекстуалности јављао као дјелимични значењски дио неког од поменутих појмова. Завршетак тог уводног текста дат је у виду навођења својеврсног циља књижевно-лексиконског приказа овог појма, који би морао бити такав да ограничи функционисање датог појма у оквирима дисциплине која се њиме бави, не дозвољавајући расипање различитих сегмената појма које би довело до нарушавања његовог система, али узимајући у обзир, истовремено, динамичну природу појма која захтијева обраћање пажње и на оне аспекте који се повезују са историјом, културом и друштвом уопште.

Прво поглавље књиге посвећено је бављењу извором и значењем појма *интертекстуалност*, ближе одређењу традиционалних интертекстуалних форми и врста, те указивању на сложеност самог појма и различите нивое које обухвата. Већ на самом почетку наводи се да је ријеч о појму који уводи Јулија Кристева, али аутор не стаје само на томе, већ настоји да укаже и на одређене етимолошке и творбене одлике самог израза. Тако се указује на то да је облик *интертекстуалност* изграђен на сличан начин као и њему одговарајуће варијанте у неким другим језицима (енгл. *intertextuality*, њем. *Intertextualität*, рус. *интертекстуальность*, пољ. *intertekstualność*, шп. *intertextualidad*), тј. да је настао на основу француског неологизма *intertextualité*, који је постао по аналогiji са свим оним изразима који у свом саставу

имају латински префикс *inter-* који, сам по себи, упућује на неку врсту преплитања, повезаности, тј. на однос који постоји између оних компонената на које се односи. Ријеч је о изразу који се веже за лик и дјело Јулије Крестиве, али аутор наглашава и то да су кованице сличног типа постојале још и у латинском језику, али са битном разликом да тада нису носиле значење (апстрактне) именице. Као примјер за ову тврдњу Јуван наводи облик *intertextus*, *-a*, *-um* (уткан, уплетен, проткан) који се јављао као партицип прошли глагола (и у пријдевском значењу), као и случај конкретне употребе овог облика код Овидија, у приповијести о Арахни. Овакво посезање за откривањем латинских облика који су послужили за формирање овог појма није безразложно. Наиме, ако се интертекстуалност посматра као повезаност различитих текстова и њихово преплитање, онда постаје јасно да се овим појмом, у ствари, актуелизује и изворно значење ријечи *textum* (тканина, састав, структура) и *textus* (ткиво, плативо, веза, садржај, текст).

Након одређења појма који је предмет студије, Јуван даје и преглед појединих интертекстуалних појава, које бивају именоване као *традиционалне интертекстуалне форме и врсте* из простог разлога што је ријеч о појавама чија се суштина повезује са природом интертекстуалног, али које су постојале и прије Јулијиног увођења појма интертекстуалности. Даје се својеврсни хронолошки преглед развоја таквих појава и то од античке књижевности и традиције епског стваралаштва која је подразумијевала употребу већ постојећих образаца и митолошког наслеђа, преко средњовјековне књижевности и ослањања на античко стваралаштво и библијске текстове, па до модерниста, авангардиста и постмодерниста и њиховог односа према књижевној традицији. Традиционалне интертекстуалне форме и врсте које бивају представљене јесу: топос, цитат, алузија, парафраза, имитација, превод, пародија, те пастиш.

Топос се представља као један вид интертекстуалне праксе јер подразумијева употребу тематско-мотивских и метафоричко-имаги-

нарних (*locus amoenus*, живот као лађа, свијет као позориште, златни вијек), те реторичко-техничких и композиционих елемената који се именују као општа мјеста зато што су саставни и учестали дио књижевне традиције, тј. употреба елемената који се одређују као топос у неком тексту свједочи о употреби оних елемената који се налазе и у неким другим текстовима. Цитат јесте облик интертекстуалне праксе који се заснива на непосредном упућивању на неки други текст, а алузија бива схваћена као посредни вид упућивања. Поред парафразе и имитације, аутор у окриље интертекстуалности ставља и превод те наводи два основна разлога које наводе они који дијеле такво мишљење. Први разлог тиче се тога да се преводилац налази у улози (пост)ствараоца, те да се превод схвата као *интерпретативни менталтекст*, тј. облик који настаје на основу знања и искуства преводиоца и књижевне традиције која је њему позната. Други разлог упућује на однос између самог преводиоца и историје превођења, тј. на чињеницу да преводилац прихвата или одбацује поједина рјешења до којих су дошли његови претходници. Након превода, аутор обраћа пажњу и на пародију, чије значење (*para* – поред, код, уз, према, *oidia* – пјесма, спјев) упућује на двострукост (или вишеструкост), али не изоставља ни менипејску сатиру (*satira menippeia*) коју је као посебан жанр признао Квинтилијан, а која је назив добила по Менипу из Гадаре. Поред ових, побројане су и неке друге интертекстуалне појаве (палинодија, centa, анаграм, амблем, монтажа), након чега, вођен питањем неопходности интертекстуалности ако су све ове појаве постојале и прије ње, аутор оправдава постојање овог појма, као оног који може различите појаве и категорије, које су до тада постојале само као маргиналне, повезати у један систем.

Прво поглавље своје књиге Марко Јуван завршава указивањем на два нивоа интертекстуалности: општи и посебни. Општа интертекстуалност представља се као својство свих текстова и заснована је на ставу да сваки текст настаје и бива схваћен преко везе са другим, постојећим текстовима. Са друге стране, по-

себна интертекстуалност одређена је након ограничавања (раније) утврђеног појма опште интертекстуалности, гдје се та ограничења тичу свођења на домен књижевности те схватања интертекстуалности као својства које имају само одређени текстови, жанрови или стилови.

Указивањем на ове сегменте проблематике, која се тиче интертекстуалности, постављена је подлога за бављење питањима која се тичу разних концепција које се могу означити као претходне или паралелне у односу на теорију интертекстуалности. Аутор тако наводи подражавање (*mimesis/imitatio*), конкуренцију (*aemulatio*) и реминисценцију (*memoria*) као схватања која су доста блиска онима која су се развила под окриљем интертекстуалности, а истиче и значај промишљања о утицајима и традицији те значај ставова Харолда Блума (да смисао неке пјесме може бити само нека друга пјесма и да су пјесме ријечи које се односе на друге ријечи, које се односе на неке друге ријечи и тако даље), Хермана Мајера (указивање на то да цитирање није маргинална појава за развој романа), Кирила Тарановског (увођење појмова контекст и подтекст, гдје контекст означава мноштво текстова са сличном или истом сликом, а подтекст упућује на постојеће текстове који се огледају у новом тексту или новим текстовима) и многих других теоретичара.

Упућивање на ове појаве у развоју мисли о књижевности јесте и својеврсни увод у поглавље књиге које се може сматрати централним, а које се бави контекстом настанка концепције интертекстуалности, концепцијом опште интертекстуалности те концепцијом цитатности. За концепцију интертекстуалности тако се тврди да је настала на прелазу структурализма у постструктурализам те да је постмодернистичка умјетност посебно позитивно дјеловала на њен развој, тачније да се интертекстуалност често наводи као конститутивна црта постмодернистичког стваралаштва. Аутор овдје настоји да прикаже и неке теоријске појаве које су могле послужити Јулији Кристевеј као узор приликом развијања теорије интертекстуалности, а међу њима

издвајају се: теоријске мисли Ролана Барта, Деридина деконструкција структуралне лингвистике и семиотике те Бахтинова теорија дијалога.

Када је ријеч о Ролану Барту, Марко Јуван наглашава значај његових радова *Смрти аутора* и *Ог дела до шекспира*, те Барта сврстава у оквире *ничеанске традиције деконструкције метафизичких структура*, указујући на Бартову тежњу да се тежиште бављења неким дјелом помјери са аутора на сам текст, тј. да се текст наметне као императивна структура. Са друге стране, Деридина деконструкција структуралне лингвистике и семиотике односи се на деконструкцију ставова Сосира, Јакобсона и других структуралиста, а као битан сегмент његовог рада, Јуван наводи и његову концепцију итерабилности, тј. цитатности знака, гдје Дерида цитирање неког знака и његово понављање не схвата као маргиналну појаву, већ као појаву чије разумијевање је неопходно да би се процес комуникације успјешно остварио. Пишући о Бахтину, Марко Јуван наводи да је његово дјело један од извора на које се Јулија Кристева непосредно надовезала те указује на то да је његова теорија дијалогичности упутила на то да свака изјава успоставља унутрашњу и спољашњу (психолингвистичку и социолингвистичку) везу са неком другом изјавом, што неупитно одговара основама интертекстуалности.

Преласком на питање концепције опште интертекстуалности, аутор се окреће раду Јулије Кристеве и Ролана Барта и то исцрпније у односу на дотадашње дијелове књиге. У вези са Јулијом Кристевом наводи то да држи реферат, по Бартовом приједлогу, који касније бива објављен у чаопису *Critique* и то под називом *Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman*. Тим текстом Јулија Кристева је представила неке од основних Бахтинових идеја које су се тичале дијалогичности, полифоније, односа између монолога и дијалога, карневализације, менипејске сатире, те разлика између епа и романа. У оквир, у којем је Кристева одредила првобитно појам интертекстуалности, поред Бахтина, Марко Јуван ставља и Сосира, тј. његове анализе анаграма. Основу тих анализа

чини идеја подвајања текста, тј. разликовања његовог манифестног и латентног слоја, гдје је манифестни слој, у ствари, онај површински, а латентни јесте онај који треба да се дешифрије на основу манифестног слоја. Јуван наводи и то да је Кристева прихватила Сосиров појам анаграма, али да је она користила ријеч парagram. Аутор истиче и то да се Кристева у књизи *Революција њесничког језика* (1974) одрекла свог неологизма, јер су га многи банализовали и појам интертекстуалности сводили на пуко тражење извора неког књижевног текста. Умјесто тога, Кристева се окренула изразу *трансозиција*, који подразумијева преношење знака из једног система у неки други систем, као и интеракцију између тих система међу којима се преношење врши.

Истичући, поред Кристеве, битну улогу Ролана Барта за развој концепције интертекстуалности, аутор је настојао да његове заслуге прикаже систематично, у виду основних тачака његове теорије у којима се управо интертекстуалност може схватити као главни фактор. Ту се упућује на оно што Барт износи у поменутом списима (*Смрти аутора, Од дела до тексћа*), али и на Бартов став да повезаност текстова долази споља (да није иманентна тексту) те на разградњу кода, који сада бива схваћен као интертекстуалан, као *déjà lu* (већ читан).

Прије преласка на писање о концепцијама цитатности, Јуван наводи још неке теорије опште интертекстуалности. Међу њима издвајају се Рифатерова интертекстуална семиотика поезије (гдје Рифатер указује на то да интертекстуалност више није схваћена као слободна игра значења, већ поступак преко којег дјело усмјерава читаочеву пажњу, као и на напуштање линеарног читања и окретање оном херменеутичком или ретроактивном), Гривелово одређење текста (као *варијације њарадијми из културног сећања*) и увођење израза који треба да свједоче о различитим појавним облицима интертекстуалности, какви су деривација (читав текст настаје из једног предлошка или више њих) или позивање (понегдје се јавља надовезивање на друге текстове) те увођење појма афилијације (присвајања) Едварда В. Саида.

Када је ријеч о теоријама цитатности, аутор се ограничава на преглед главних појмова неких од најбитнијих представника – Лорен Џени, Жерар Женет, Ренате Лахман, Дубравка Ораић. Аутор овдје наводи цитат теорије цитатности који је дао Лорен Џени те његово занимање за облике и структуре, као и дистинкцију коју остварује између имплицитне (однос књижевности према кодовима и архетипским моделима) и експлицитне (имитација, пародија, цитат, монтажа) интертекстуалности, те означавање свих оних поступака којима нови текст мијења свој предлошак синтагмом фигуре интертекстуалности. У вези са Женетом, истиче се специфичност његове терминологије и увођење неологизма *трансекстуалности*, којим се интертекстуалност своди на једну врсту која постоји у оквиру појаве означене овим новим појмом (појам трансекстуалност тако подразумијева: интертекстуалност, паратекстуалност, метатекстуалност, архитектстуалност и хипертекстуалност), а у вези са Р. Лахман, централном представницом теорије интертекстуалности на њемачком језичком подручју, наводи се подесност интертекстуалности за књижевно уобличење културне меморије. Пишући о дјелу Дубравке Ораић, Јуван указује на њен покушај успостављања историјске типологије цитатности, гдје се та класификација вршила на основу различитих критеријума (обим поклапања с предлошком, врсте предложака, значењска функција).

Након истицања централних личности у оквирима теорије интертекстуалности и њихових промишљања о овој проблематици, Јуван један дио своје књиге посвећује и прихватању и развоју појма и теорија интертекстуалности у Словенији. Аутор указује на два битна раздобља која се могу разликовати: помињање појма интертекстуалности ријетко и углавном у преводима (прва фаза), те фаза у осамдесетим и деведесетим годинама са доста интензивнијим интересовањем за поменути појам (друга фаза). Наводи се и прво помињање појма интертекстуалности у Словенији (у листу *Трибун*, 1968. године), а као неке од централних личности спомињу се Алеш Дебељак, Јанко Кос, Томо Вирк и многи други. Посљед-

ње поглавље књиге посвећено је истицању значаја појма интертекстуалности и теорије цитатности за науку о књижевности, где аутор посебно издваја формирање јединственог оквира за бављење цитатним и интертекстуалним формама и врстама, те преуређење одређених књижевних дисциплина (књижевне морфологије, тематологије, генологије).

Овако представљено посматрање и тумачење једног појма, где се пажња обраћа на различите аспекте – од питања именовања, оправданости постојања, временског јаза између

јављања појма и појава на које се тај појам односи, преко контекста који је условио развој специфичних књижевних теорија и концепција, па до указивања на значај који је постојање тих теорија и бављење тим појмом имало на развој науке о књижевности, јасно упућује на то да је *Интертекстуалности* Марка Јувана једна исцрпна, детаљна и систематично организована студија која је указала и на историјске и на теоријске кључне аспекте насловног појма.

sonja.lero@gmail.com